

Φύση και έργα ανθρώπων

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ

ΥΠ.Ε.Π.Θ. - Ε.Ι.Ν.

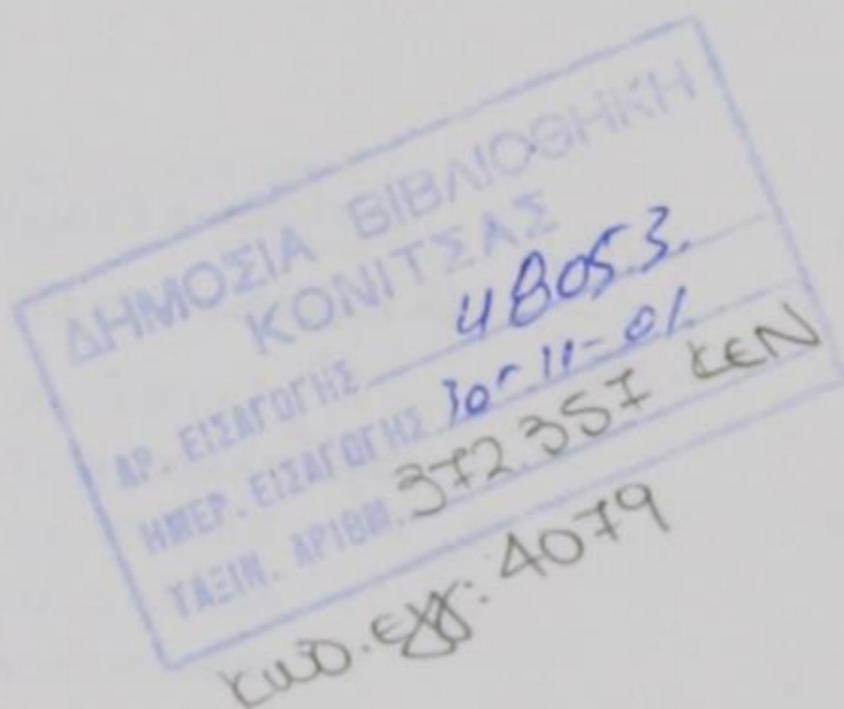
ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΚΟΝΙΤΣΑ 2005

Δωρεά
του Κέντρου Περιβαλλοντικής
Εκπαίδευσης Κονίτσας

Φύση και έργα ανθρώπων

ΥΠ.Ε.Π.Θ. - Ε.Ι.Ν.
ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΕΚΔΟΣΗ

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΚΟΝΙΤΣΑ - Τ.Κ. 44100

ΤΗΛ: 0655-23825

FAX: 0655-23903

e-mail: kpekonits@otenet.gr

<http://users.otenet.gr/~kpekonits>

Συντακτική Επιτροπή-Επιμέλεια:

Οι Εκπαιδευτικοί του ΚΠΕ Κόνιτσας:

Τσούβαλη Κατερίνα
Οικονόμου Γιάννης
Χατζηαθανασίου Αγγελική
Μπέλλος Αλέξανδρος
Διακοπούλου Βάσω
Νείλα Ιωάννα

Εικόνα εξωφύλλου:

Ελαιογραφία Ζήκου Δέδου

Χρηματοδότηση:

- Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης
- Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων
- Δήμος Μαστοροχωριών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Αντί προλόγου Α΄ έκδοσης - Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας</i>	4
<i>Πρόλογος Β΄ έκδοσης</i>	6
Κατερίνα Τσούβαλη	
<i>Εισαγωγή - Η Κόνιτσα και τα χωριά της</i>	9
Μιχάλης Η. Αράπογλου	
<i>Άνθρωπος και χώρος – παραδοσιακοί οικισμοί (μια ανθρωπογεωγραφική προσέγγιση)</i>	23
Κατερίνα Τσούβαλη	
<i>Το Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση»</i>	35
Ιωάννα Νείλα	
<i>Φυσικό Περιβάλλον και άνθρωπος εχθές και σήμερα: μια οικολογική θεώρηση</i>	47
Ε. Χανλίδου	
<i>Οι κύριες ζώνες βλάστησης της Ελλάδας</i>	77
Κωνσταντίνος Κασιούμης	
<i>Η ποικιλία της ελληνικής φύσης και η σημασία των δασών και των προστατευόμενων περιοχών για τη διατήρηση και ορθολογική αξιοποίησή της</i>	83
Σούζη Τάσιου	
<i>Οι δυνατότητες ανάπτυξης των ορεινών οικισμών</i>	105
Αργύρης Πετρονώτης	
<i>Πέτρινα γεφύρια στην Ελλάδα</i>	113
<i>Διορθωτέα - Προσθετέα Β΄ έκδοσης</i>	345

ΕΚΔΟΣΗ

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΚΟΝΙΤΣΑ - Τ.Κ. 44100

ΤΗΛ: 0655-23825

FAX: 0655-23903

e-mail: kpekonits@otenet.gr

<http://users.otenet.gr/~kpekonits>

Συντακτική Επιτροπή-Επιμέλεια:

Οι Εκπαιδευτικοί του ΚΠΕ Κόνιτσας:

Τσούβαλη Κατερίνα
Οικονόμου Γιάννης
Χατζηαθανασίου Αγγελική
Μπέλλος Αλέξανδρος
Διακοπούλου Βάσω
Νείλα Ιωάννα

Εικόνα εξωφύλλου:

Ελαιογραφία Ζήκου Δέδου

Χρηματοδότηση:

- Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης
- Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων
- Δήμος Μαστοροχωρίων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Αντί προλόγου - Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας</i>	.5
<i>Εισαγωγή - Η Κόνιτσα και τα χωριά της</i>	.9
Μιχάλης Η. Αράπογλου	
<i>Άνθρωπος και χώρος – παραδοσιακοί οικισμοί (μια ανθρωπογεωγραφική προσέγγιση)</i>	.23
Κατερίνα Τσούβαλη	
<i>Το Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση»</i>	.35
Ιωάννα Νείλα	
<i>Φυσικό Περιβάλλον και άνθρωπος εχθές και σήμερα: μια οικολογική θεώρηση</i>	.47
Ε. Χανλίδου	
<i>Οι κύριες ζώνες βλάστησης της Ελλάδας</i>	.77
Κωνσταντίνος Κασιούμης	
<i>Η ποικιλία της ελληνικής φύσης και η σημασία των δασών και των προστατευόμενων περιοχών για τη διατήρηση και ορθολογική αξιοποίησή της</i>	.83
Σούζη Τάσιου	
<i>Οι δυνατότητες ανάπτυξης των ορεινών οικισμών</i>	.105
Αργύρης Πετρονώτης	
<i>Πέτρινα γεφύρια στην Ελλάδα</i>	.113

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Η έκδοση του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας (ΚΠΕ), με τίτλο «Φύση και έργα ανθρώπων», έρχεται να συμπληρώσει την πεντάχρονη πορεία του στο χώρο της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Το Κέντρο ιδρύθηκε το 1995 από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, μαζί με τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Αργυρούπολης Αττικής, της Ακράτας, του Ελευθερίου - Κορδελιού Θεσσαλονίκης, της Καστοριάς, του Μουζακίου Καρδίτσας και του Σουφλίου. Άρχισε να λειτουργεί το 1996 και ανακόπηκε βίαια η λειτουργία του από τους σεισμούς του ίδιου έτους, οι οποίοι του στέρησαν το χώρο του, πτέρυγα της Μαθητικής Εστίας Κόνιτσας.

Από το Φεβρουάριο του 1997 λειτουργεί σε πτέρυγα του κτιρίου του Τεχνικού Επαγγελματικού Εκπαιδευτηρίου Κόνιτσας, πρώην Τεχνικό Λύκειο, το οποίο χτίστηκε σε διάστημα έξι μηνών μετά τους σεισμούς, κάτι που αποδείχτηκε σωτήριο για την ύπαρξη και τη συνέχεια της λειτουργίας του Κέντρου. Ο Σεπτέμβριος του 2001 θα βρει το ΚΠΕ Κόνιτσας και πάλι στο τμήμα της Μαθητικής Εστίας, που έχει αποκατασταθεί, με κονδύλια του 2^{ου} Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, τα οποία μέσω του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης) διατέθηκαν για τον εξοπλισμό και τα κτιριακά του.

Όλα τα ΚΠΕ της Ελλάδας –σήμερα λειτουργούν δεκαεπτά και προβλέπεται άμεσα η ίδρυση άλλων– χρηματοδοτούνται από το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, εκτός από τα Κέντρα της Κλειτορίας και της Ακράτας, τα οποία χρηματοδοτούνται από τον Τακτικό Κρατικό Προϋπολογισμό. Την οικονομική διαχείριση και την τεχνική υποστήριξη του ΚΠΕ Κόνιτσας και αρκετών άλλων, έχει το Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας, στη Μαθητική Εστία του οποίου φιλοξενούνται οι μαθητικές ομάδες και οι εκπαιδευτικοί, που παρακολουθούν τα προγράμματα του ΚΠΕ.

Πάνω από δώδεκα χιλιάδες μαθητές-τριες της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, από όλη την Ελλάδα, έχουν ενταχθεί στα μονοήμερα, τριήμερα και τετραήμερα προγράμματα του ΚΠΕ Κόνιτσας. Δύο χιλιάδες πεντακόσιοι εκπαιδευτικοί έχουν συμμετάσχει στα προγράμματα αυτά ή έχουν επιμορφωθεί στα σεμινάρια, τα οποία έχει υλοποιήσει το Κέντρο με θέματα που αφορούν στο περιβάλλον και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.

Παράλληλα μια πολύπλευρη δράση, όπως αυτή απορρέει από τις ιδρυτικές του διατάξεις, συμπληρώνει και ολοκληρώνει τη λειτουργία του. Οι εκπαιδευτικοί, που εργάζονται σ' αυτό είναι διαφόρων ειδικοτήτων και προέρχονται από τη Δευτεροβάθμια και Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Αναλαμβάνουν έργο, το οποίο είναι δημιουργικό, πρωτότυπο αλλά επίπονο και απαιτητικό. Αυτό συμβαίνει, γιατί πρέπει οι ίδιοι να σχεδιάσουν τα προγράμματα του ΚΠΕ με βάση το τοπικό περιβάλλον, να παράγουν υλικό εκπαιδευτικό (εκπαιδευτικά πακέτα, έντυπα, φύλλα εργασίας μαθητών, CD-Rom, χάρτες, διαφάνειες), να εκδώσουν βιβλία, να επιμορφωθούν και να επιμορφώσουν εκπαιδευτικούς, να δράσουν στην τοπική κοινωνία, να αναπτύξουν συνεργασίες με επιστημονικά ιδρύματα, φορείς και οργανώσεις, να συνάψουν διεθνείς σχέσεις.

Μετά από πέντε χρόνια λειτουργίας το ΚΠΕ Κόνιτσας, με την υποδομή του, την εμπειρία των εκπαιδευτικών του, τα προγράμματά του, τη δράση του, συνεχίζει το έργο του διανύοντας τη φάση της ωριμότητάς του. Η παρούσα έκδοση περιλαμβάνει ένα μόνο μέρος του πλούσιου υλικού, το οποίο υπάρχει στα αρχεία του ΚΠΕ και προέρχεται από τα προγράμματά του, την κατάρτιση των εκπαιδευτικών του και τις εισηγήσεις επιστημόνων στα σεμινάρια που έχει πραγματοποιήσει ως τώρα.

Το μεγαλύτερο μέρος της έκδοσης το καλύπτει η εμπλουτισμένη εισήγηση του κ. Αργύρη Πετρονώτη, συντ. Καθηγητού Αρχιτεκτονικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για τα Πέτρινα Γεφύρια της Ελλάδας, στο σεμινάριο του ΚΠΕ Κόνιτσας «Παραδοσιακοί οικισμοί και Φύση». Από το ίδιο σεμινάριο προέκυψε και η πλειοψηφία των κειμένων της έκδοσης. Το σεμινάριο αυτό αποτέλεσε την πρώτη συνάντηση των εκπαιδευτικών των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης καθώς και των εκπαιδευτικών των πρώτων σχολείων, που συμμετείχαν στο Εθνικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση». Για το δίκτυο αυτό, το οποίο συντονίζεται πανελλήνια από το ΚΠΕ Κόνιτσας, υπάρχει σχετικό κείμενο πιο κάτω.

Η έκδοση αυτή δε θα ήταν δυνατό να υλοποιηθεί μόνο με το κονδύλιο το οποίο προκύπτει από τον κωδικό του Τεχνικού Δελτίου Έργου του ΚΠΕ Κόνιτσας και αφορά στις εκδόσεις, αν δεν ενισχύετο οικονομικά από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων και το Δήμο Μαστοροχωρίων, τους οποίους ευχαριστούμε θερμά. Ευχαριστούμε επίσης όλους τους συγγραφείς των κειμένων, κ. Μ. Αράπογλου, κ. Κ. Κασιούμη, κ. Μ. Πετρονώτη, κ. Σ. Τάσιου, κ. Ε. Χανλίδου, το ζωγράφο κ. Ζήκο Δέδο, για την επιμέλεια του εξώφυλλου, το τυπογραφείο των κυρίων Γ. Δούβαλη και Ε. Αποστόλου, καθώς και όλους τους εργαζόμενους σ' αυτό, οι οποίοι μόχθησαν πραγματικά για να ολοκληρωθεί αυτή η απαιτητική έκδοση.

ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Είναι ολοκληρωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα δράσης στο χώρο της Επαρχίας Κόνιτσας και την ευρύτερη περιοχή, μέσα από τα οποία επιδιώκεται η συνειδητοποίηση της αδιάσπαστης σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, η ανάπτυξη περιβαλλοντικού προβληματισμού, η ευαισθητοποίηση και η ενεργοποίηση των νέων.

Είναι διάρκειας μιας, τριών και τεσσάρων ημερών για τα σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, κατά κύριο λόγο των νομών της Ηπείρου, την Αιτωλοακαρνανία και την Κέρκυρα. Οι περιοχές αυτές έχουν οριστεί ως περιοχές ευθύνης του ΚΠΕ Κόνιτσας. Μικρότερο ποσοστό μπορεί το Κέντρο να δέχεται από άλλες περιοχές της Ελλάδας, οι οποίες εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των άλλων Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Τα προγράμματα περιλαμβάνουν:

Εντός του ΚΠΕ: Θεωρητικό μέρος (χωροθέτηση, εισηγήσεις, προβολές, παιχνίδια επικοινωνίας).

Εκτός του ΚΠΕ: Περιβαλλοντικές διαδρομές με παρατήρηση, μελέτη πεδίου, καταγραφή δεδομένων και περιβαλλοντικό παιχνίδι.

Εργασίες ομάδων εντός και εκτός του ΚΠΕ: Έκφραση των μαθητών -τριών.

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας εκπονεί τα εξής κύρια προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης τα οποία προκύπτουν από το τοπικό περιβάλλον:

Εθνικός Δρυμός Βίκου-Αώου

Μελετάται το καθεστώς λειτουργίας Εθνικών Δρυμών, δασικό οικοσύστημα, βιοποικιλότητα, γεωλογικοί σχηματισμοί, ποτάμια, έλεγχος της ποιότητας των νερών, γεφύρια, άνθρωπος και φύση, ανθρώπινες παρεμβάσεις, οικονομία, περιβαλλοντικές πιέσεις.

Μαστοροχώρια της Κόνιτσας

Μελετώνται οι παραδοσιακοί οικισμοί και η τέχνη των παλιών μαστόρων, η σχέση φύσης και ανθρώπινης κατασκευής, η οργάνωση του οικισμού σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον, κοινωνία, οικονομία, προβλήματα, περιβαλλοντικές πιέσεις.

Το νερό - το ποτάμι

Το νερό ως στοιχείο ζωής, σχηματισμός ποταμού, το οικοσύστημα του ποταμού, ανθρώπινες παρεμβάσεις, χρήση και διαχείριση νερού, έλεγχος της ποιότητας των υδάτων, γεφύρια, περιβαλλοντικές πιέσεις.

Το δάσος

Το δασικό οικοσύστημα, ζώνες βλάστησης, η ζωή στο δάσος, η προσφορά του, η θετική και αρνητική επίδραση του ανθρώπου στο δάσος.

Συμπληρωματικά προγράμματα:

Εξοικονόμηση ενέργειας
Προστασία των δασών από τις πυρκαγιές
Διαχείριση απορριμμάτων
Ανακύκλωση
Ιαματικές πηγές
Ας γνωρίσουμε τη συνοικία μας

Σημειώνουμε ότι τα προγράμματα δεν είναι στατικά. Συνεχώς βελτιώνονται ή σχεδιάζονται καινούρια και έχουν ως στόχο:

- Την παροχή των απαραίτητων γνώσεων που θα αποτελέσουν το υπόβαθρο για να πραγματοποιήσουν οι μαθητές-τριες θεμελιωμένες και τεκμηριωμένες κρίσεις σχετικά με τα περιβαλλοντικά θέματα και προβλήματα, τα οποία άπτονται του συνόλου της ζωής.
- Την απόκτηση δεξιοτήτων, ικανοτήτων με τις οποίες τα παιδιά θα μπορούν να ανακαλύπτουν, να μελετούν, να αναλύουν και να συνθέτουν τα στοιχεία του περιβάλλοντος ή να στοιχειοθετούν ένα περιβαλλοντικό πρόβλημα. Οι δεξιότητες είναι πρακτικές, μαθηματικές, δεξιότητες μελέτης, επικοινωνίας, συνεργασίας, καλλιτεχνικής έκφρασης.
- Την καλλιέργεια στάσεων θετικών προς το περιβάλλον, έτσι ώστε μέσα από τη διαδικασία εμπλοκής στα προγράμματα να εγγράφεται στην ψυχή η αγάπη, η εκτίμηση, η φροντίδα, ο σεβασμός προς τα έργα της φύσης και των ανθρώπων και η διάθεση για συμμετοχική δράση με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος.
- Την καλλιέργεια και το βάθεμα του συναισθηματικού κόσμου των παιδιών, την πρόκληση του ενδιαφέροντος, τη συγκίνηση, το γέλιο, το χιούμορ, το παιχνίδι. Βασικός στόχος είναι να προκύπτει η χαρά μέσα από τη διαδικασία του προγράμματος.

Τα θέματα των προγραμμάτων των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης είναι ζωντανά, άμεσα, κοντά στα ενδιαφέροντα των παιδιών, θέματα που άπτονται των τοπικών προβλημάτων και ανάγονται στα γενικά και παγκόσμια. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, ως εκπαιδευτική διαδικασία, βγάζει το παιδί από την τάξη και του δίνει την ευκαιρία να δει τα θέματα και τα προβλήματα από κοντά. Άρα ανοίγει το σχολείο στη ζωή, κάτι που αποτελεί αίτημα όσων εισηγούνται αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η φύση και ο κοινωνικός χώρος γίνονται αντικείμενο μελέτης και προβληματισμού, έτσι ώστε να αποκτήσουμε όλοι επίγνωση αυτού του «λίχνου που μας περιβάλλει».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΚΟΝΙΤΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ

Παρατηρώντας την Κόνιτσα από το ξωκλήσι Αγίας Βαρβάρας

(Φωτ.: ΚΠΕ Κόνιτσας)

Η περιοχή της Κόνιτσας εκτείνεται γεωγραφικά από το Γράμμο μέχρι την Τύμφη. Συνορεύει βορειοανατολικά με τη Δ. Μακεδονία (Ν. Καστοριάς και Γρεβενών), δυτικά με την Αλβανία, νότια με τα Ζαγοροχώρια (επαρχία Δωδώνης) και νοτιοδυτικά με την επαρχία Πωγωνίου. Καλύπτει το βορειότερο τμήμα του Ν. Ιωαννίνων, του οποίου αποτελεί μία από τις βασικές ιστορικές και πολιτισμικές υποενότητες. Περιλαμβάνει τη μικρή πόλη της Κόνιτσας και τα 42 χωριά της.

Η περιοχή διαρρέεται από τον Αώο ποταμό και τους παραποτάμους του, Σαραντάπορο και Βοΐδομάτη, που χύνονται στην Αδριατική, αφού διασχίσουν την Αλβανία. Πηγάζουν από τους ορεινούς όγκους της Β. Πίνδου και ο ρους τους αποτελεί σημαντικό οικολογικό, οικονομικό και πολιτισμικό παράγοντα.

Η Κόνιτσα στην αρχαιότητα

Από την Παλαιολιθική εποχή αρχίζει η εκμετάλλευση του ευνοϊκού οικονομικού συστήματος των κοιλάδων του Αώου και του Βοϊδομάτη. Η ανθρώπινη δραστηριότητα ευνοείται από τη συνύπαρξη δασών, λιβαδιών στα υψίπεδα, πεδινών εκτάσεων, συνεχούς ροής νερού, παραποτάμιας βλάστησης, πλούσιας πανίδας.

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές επιβεβαιώνουν την άποψη. Σπήλαια, λόφοι, περάσματα, πηγές νερού ανασκάπτονται και φαίνεται, πως η ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή ξεπερνάει τις δεκαπέντε και είκοσι χιλιετίες, όπως σημειώνει ο συγγραφέας και ιστοριοδίφης κ. Λυμπερόπουλος.

Καθώς η περιοχή βρίσκεται δίπλα στη Δυτική Μακεδονία και τις υπώρειες του Σμόλικα, που θεωρούνται η πρώτη γνωστή κοιτίδα των Ελληνόφωνων φύλων, στα χρόνια της μετακίνησης των λαών, (τρίτη χιλιετηρίδα), δέχτηκε όλα τα περάσματα των λαών αυτών που τράβαγαν για τη Νότια Ελλάδα. Το τελευταίο απ' αυτά τα φύλα που κατέβαιναν από το Βορρά στο Νότο ήταν οι Μολοσσοί, που κατά τη μυθολογία είχαν πρόγονο το Νεοπτόλεμο, γιο του Αχιλλέα.

«Οι Μολοσσοί ήσαν, από πλευράς πολιτικής ισχύος, από τα σημαντικότερα φύλα που πρωταγωνίστησαν στις ιστορικές εξελίξεις εντός του ηπειρωτικού χώρου. Προερχόμενοι από την Πιερία, όπου η αρχέγονη κοιτίδα των Μακεδόνων, πέρασαν προς τη ΒΔ Μακεδονία, και μέρος τους απλώθηκε βαθμιαία προς τα νότια. Περίπου από το 13-12ο αι. π.Χ. επεκτάθηκαν σε όλη την ορεινή περιοχή της κεντρικής και δυτικής οροσειράς της Πίνδου, καταλαμβάνοντας την κεντρική θέση μεταξύ των συγγενών τους ελληνόφωνων φύλων (Σκύλακος Περίπλους, 26-33) των Χαόνων, των Θεσπρωτών και των Κασσωπαίων προς το μέρος της θάλασσας, των Αμβρακιωτών προς τα νότια και των Αθαμάνων προς ΝΑ. Επί επτά σχεδόν αιώνες, και πριν από την επέκταση του κράτους των προς Ν επί βασιλείας Πύρρου, οι Μολοσσοί ενέμοντο την ορεινή και δύσβατη ενδοχώρα με τις μικρές ενδιάμεσες πεδιάδες, όπως της Κόνιτσας, του Καλπακίου και των Ιωαννίνων. Από το 12ο ως τον 4ο αι. π.Χ. κατοικούσαν σε μικρές ανοχύρωτες κώμες, σκορπισμένες σε παραποτάμιες και παραλίμνιες περιοχές.» (Α. Ντούζου-γλη, σ.11-12)

Η καταστροφή των Μολοσσών συνέβηκε το 168 π.Χ. όταν ο Ρωμαίος Παύλος Αιμίλιος, ισοπέδωσε 70 ηπειρωτικές πόλεις, εκδικούμενος τον Πύρρο, βασιλιά των Μολοσσών, ο οποίος στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. είχε επιχειρήσει εκστρατεία εναντίον της Ιταλίας, με μεγάλη στρατιωτική δύνα-

μη και ναυτικό. Τότε ο κάμπος της Κόνιτσας μέχρι τη Μεσογέφυρα, ονομαζόταν *Στρατόπεδο του Πύρρου*.

Ακολουθούν τα σκοτεινά χρόνια της Ρωμαϊκής κυριαρχίας και της Προτοβυζαντινής εποχής, όπου στον κάμπο της Κόνιτσας κυριαρχούν οι μεγάλες αγροτικές εκμεταλλεύσεις και στους ορεινούς και ημιορεινούς χώρους συνεχίζεται η πανάρχαια ποιμενική κτηνοτροφία των σκηνιτών, που μετακινούνται μεταξύ βουνών και χειμαδιών (στη Θεσσαλία και Θεσπρωτία). Η κτηνοτροφία ήταν η κυριότερη πηγή οικονομίας σε όλη την αρχαία Ήπειρο και ίσως η δασική ξυλεία.

Στις αρχές της δεύτερης χιλιετηρίδας, στην περιοχή της Κόνιτσας εμφανίζονται τα **Παζάρια**. Σ' αυτήν συνέρρεαν οι παραγωγικές ομάδες των γύρω περιοχών και αντάλλασσαν τα προϊόντα τους. Τα παζάρια έγιναν η αφορμή να φουντώσουν οι κοντινοί οικισμοί.

Βυζαντινή εποχή

Τη Βυζαντινή εποχή η Κόνιτσα και η ευρύτερη περιοχή της αποτελούσε μια μακρινή επαρχία της βυζαντινής αυτοκρατορίας και γι αυτό οι μαρτυρίες των πηγών είναι λιγοστές. Κατά μια παράδοση η *Μεσαιωνική Κόνιτσα* προβάλλει στο προσκήνιο της Ιστορίας το 1319, όταν ο ηγεμόνας της Ηπείρου *Συριάννης Επικέρνης Παλαιολόγος* γαμπρός του αυτοκράτορα Ανδρόνικου του Β', έχτισε το *Κάστρο*, ερείπια του οποίου σώζονται στο ύψωμα κοντά στο εξωκλήσι της Αγίας Βαρβάρας, νότια της πόλης. Ο περιηγητής Hammond αναφέρει ότι το μικρό φρούριο στον ψηλό βράχο πάνω από την Κόνιτσα είναι της περιόδου του Ιουστινιανού ή μεταγενέστερο. Πολυάριθμα όστρακα και νομίσματα των ιστορικών χρόνων έχουν περισυλλεγεί στη θέση αυτή.

Τη βυζαντινή εποχή την έλλειψη πληροφοριών για την Κόνιτσα και την ευρύτερη περιοχή της έρχεται να καλύψει η τοπική παράδοση, η οποία τη συνδέει με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Πωγωνάτο. Η παράδοση αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας κατά την επιστροφή του από μια εκστρατεία στη Σικελία πέρασε από την περιοχή ακολουθώντας το δρόμο που οδηγούσε στη Μακεδονία. Ο Πωγωνάτος παρέμεινε ένα διάστημα για να ξεκουράσει τα στρατεύματά του και έκτισε τη Μονή της Παναγίας στο Μολυβδοσκεπάστο.

Μολονότι η παράδοση είναι δύσκολο να επιβεβαιωθεί και έχει κατά καιρούς αμφισβητηθεί, παρουσιάζει εντούτοις μεγάλο ενδιαφέρον, αφού συνδέεται και με άλλα μνημεία της περιοχής, όπως η Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Κλειδωνιά, η Μεσογέφυρα της Κόνιτσας, η Μονή Βουτσάς κοντά στο Γρεβενίτι κ.α. Τα μνημεία που αναφέρονται βρίσκονταν

στον ίδιο οδικό άξονα, ο οποίος ήταν γνωστός ως «βασιλικόδρομος», και ένωνε την Ήπειρο με τη Μακεδονία, ένα πέρασμα που χρησιμοποιήθηκε σε όλες τις εποχές από την αρχαιότητα έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στον ίδιο οδικό άξονα βρίσκονταν η Διπαλίτσα, δηλ. το σημερινό Μολυβδοσκεπάστο, που είναι γνωστό από τις βυζαντινές πηγές, κυρίως όμως από τα βυζαντινά μνημεία που διασώζει. Ο οικισμός κτισμένος σε πλαγιά του όρους Νεμέρτσικα κοντά στη συμβολή των ποταμών Αώου και Σαρανταπόρου, θα πρέπει να υπήρχε ήδη τον 11ο αι. όταν κτίσθηκε η εκκλησία του Αγ. Δημητρίου, που σώζεται σήμερα ερειπωμένη στο κέντρο του οικισμού.

Η Διπαλίτσα φαίνεται ότι λόγω της θέσης της γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη έτσι ώστε τον 13ο αι. να γίνει έδρα της επισκοπής Πωγωνιανής. Η επισκοπή κατείχε την 25η θέση στην έκθεση του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου και είχε κατά την παράδοση ως έδρα της την εκκλησία των Αγ. Αποστόλων. (Β. Παπαδοπούλου, σ. 77-78)

Κατά την υστεροβυζαντινή εποχή η ευρύτερη περιοχή της Κόνιτσας πρέπει να γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη. Μνημεία της περιόδου αυτής, εκτός από όσα αναφέρθηκαν, είναι η Μονή του Αγ. Νικολάου της Καλόβρουσης, και η εκκλησία Κόκκινη Παναγία κοντά στην Κόνιτσα, στη θέση Σέρβινα.

Ναός Αγίων Αποστόλων Μολυβδοσκεπάστου

(Φωτ.: Μπ. Ράπτης)

Η εποχή της Τουρκοκρατίας

Η περιοχή κατελήφθη δύο φορές από τους Τούρκους, την πρώτη «πιθανότατα γύρω στα 1385-90, αφού οι παραδόσεις μας λένε πως αντιστάθηκε χρόνια» (Αναστάσιος Ευθυμίου Σελίδες από την Ιστορία της Κόνιτσας, σελ. 101), και τελικά το 1430 μ.Χ.

Επί Τουρκοκρατίας δέχεται τις συνεχείς ληστρικές επιδρομές των Τουρκαλβανών της Κολώνιας (περιοχή *Ερσέκας*). Η Κόνιτσα γίνεται όμως οικονομικό κέντρο με σπουδαίο παζάρι. Κονιτσιώτες έμποροι έκαναν απευθείας τις παραγγελιές τους στη Βενετία. Η μικρή πόλη διαμορφώνεται ως οικισμός με βάση το παζάρι της. Αποκτά αστικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Εκεί συρρέουν άνθρωποι και προϊόντα, υπάρχουν εργαστήρια και μικροβιοτέχνες.

Η παρουσία του Μουσουλμανικού στοιχείου είναι έντονη. Πλούσιοι μπέηδες και αγάδες χτίζουν τα σαράγια τους, δύο τζαμιά και πέντε τεκέδες (Μουσουλμανικά μοναστήρια). Λίγο μετά την κατάκτηση, η Κόνιτσα θεωρείται σαν ένα είδος Μέκκας του *Μπεχτασισμού* (Μουσουλμανική αίρεση) στη Δυτική Ελλάδα.

Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί αριστοκράτες είχαν τα αρχοντικά τους, ως επί το πλείστον, στην Πάνω Κόνιτσα. Αρκετές οικογένειες επιφανών Τούρκων έμεναν και στην Κάτω Κόνιτσα, ιδιαίτερα κοντά στο τζαμί του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1536 μ.Χ.), το οποίο σώζεται ακόμη στη θέση Κυπαρίσσια. Το μεσαίο κοινωνικό στρώμα αποτελούν έμποροι βιοτέχνες, οι μπέηδες δευτέρας τάξεως και ανώτεροι ή μέσοι υπάλληλοι του τουρκικού κράτους. Την κοινωνική διαστρωμάτωση συμπληρώνουν οι καλλιεργητές του κάμπου και οι κτηνοτρόφοι, χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Όλα τα αξιοθέατα στην Κόνιτσα σήμερα, ανάγονται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και σ' αυτά αντανakλάται η αλληλεπίδραση του χριστιανικού και του μουσουλμανικού στοιχείου. Καλή εποχή γνωρίζει η Κόνιτσα επί *Αλή Πασά* (1750 ή 1744 ως 1822). Αντιφατική προσωπικότητα ο Αλής - πέρα από τις θηριωδίες του - προστάτεψε τα γράμματα, τις τέχνες και πραγματοποίησε μεγάλο οικοδομικό έργο στην Ήπειρο. Η μητέρα του *Χάμκω*, κόρη του Ζεϊνέλμπεη, ήταν Κονιτσιώτισσα. Τα ερείπια του σαραγιού της σώζονται στην Πάνω Κόνιτσα.

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στην Κόνιτσα, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι μιλούσαν μόνο Ελληνικά. Σχολεία ελληνικά είναι γνωστά στην πόλη και την επαρχία από το 16ο αιώνα. Οι μπέηδες της Πάνω Κόνιτσας θεωρούσαν τους εαυτούς τους απογόνους εξισλαμισθέντων χριστιανών ελληνοφώνων. (Λυμπερόπουλος)

Τα χωριά της Επαρχίας Κόνιτσας

Η ποικιλομορφία του φυσικού χώρου και οι ανάγκες για επιβίωση δημιουργούν στους οικισμούς της Επαρχίας της Κόνιτσας διαφορετικά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά και μια πολιτισμική ποικιλία, η οποία συνθέτει τον πλούτο της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής. Τα χωριά της επαρχίας με τις κοινωνικές και οικονομικές ιδιαιτερότητες, συνθέτουν διαφορετικές πολιτισμικές μικροενότητες : Τα χωριά του κάμπου της Κόνιτσας, τα Μαστοροχώρια (εκατέρωθεν του Σαρανταπόρου), τα χωριά της Λάκκας Αώου, και τα χωριά, τα οποία βρίσκονται σε υψόμετρο πάνω των 1000 μέτρων (Αετομηλίτσα, Φούρκα).

Η οικογεωγραφία της περιοχής αποτελεί έναν καλό οδηγό για την κατανόηση της κοινωνικο-οικονομικής και πολιτισμικής συγκρότησης του χώρου μέσα στο χρόνο. Οι ίδιες οι οικολογικές ζώνες αποτέλεσαν το γεωγραφικό πλαίσιο ανάπτυξης συγκεκριμένων τοπικών συστημάτων οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης και, βεβαίως πολιτιστικής έκφρασης. (Ν. Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία, σ. 152)

Οι κάτοικοι **των χωριών του κάμπου** (Μάζι, Αετόπετρα, Ηλιόρραχη, Καβάσιλα, Καλλιθέα, Κλειδωνιά, Μελισσόπετρα,) καθώς και πολλοί από τους κατοίκους της Κάτω Κόνιτσας εκμεταλλεύονται τις πεδινές εκτάσεις του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας. Ως τις αρχές τις 10ετίας του '80 το τοπίο του κάμπου το συνέθεταν οι μικρές και εναλλασσόμενες καλλιέργειες με σιτάρι, καλαμπόκι, τριφύλλι, με τα οπωροφόρα δέντρα και τα μποστάνια -ονομαστό ήταν το πεπόνι της Κόνιτσας. Οι όχτοι των χωραφιών, σημαντικοί βιότοποι, αποτελούσαν καταφύγιο της πανίδας (πουλιών, λαγών κ.α.). Παράλληλα η κτηνοτροφία συμπλήρωνε το αγροτικό εισόδημα.

Μετά τον αναδασμό, όμως, το τοπίο αλλάζει εντελώς. Επικρατεί η μονοκαλλιέργεια του καλαμποκιού, στο 70% του κάμπου περίπου, και της μηδικής. Δηλαδή καλλιεργούνται κατά βάση τα κτηνοτροφικά φυτά, τα οποία καταναλώνονται, ως επί το πλείστον, επιτοπίως από τις υπάρχουσες κτηνοτροφικές μονάδες. Κηπευτικά και οπωροφόρα καλλιεργούνται κυρίως από τους καλλιεργητές της Καλλιθέας. Η καλλιέργεια του κάμπου της Κόνιτσας είναι πλέον μηχανοποιημένη με χαρακτήρα επιχειρηματικό.

Τα **μαστοροχώρια** είναι παραταγμένα αριστερά και δεξιά του Σαρανταπόρου, στη ζώνη της δρυός, σε υψόμετρο από 500 ως 1000 το πολύ μέτρα.

Συγκροτήθηκαν ως οικισμοί κατά τους πρώτους αιώνες της Οθωμανικής κυριαρχίας. Η οικονομία ήταν κατά βάση γεωργοκτηνοτροφική, περιορισμένης έκτασης, επειδή από τη συγκεκριμένη οικολογική ζώνη λείπουν οι

γεωργικές εκτάσεις, καθώς και τα εκτεταμένα λιβάδια. Έτσι οι καλλιέργειες ήταν μικρές και η κτηνοτροφία οικόσιτη. Διακρίνονται ακόμη γύρω από τους οικισμούς οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις με τις ξερολιθιές (πεζούλες) για τη συγκράτηση των εδαφών και την επέκταση της καλλιεργήσιμης γης, χώροι που σήμερα καλύπτονται από δάση, καθώς δεν καλλιεργούνται πλέον.

Σε κάποια φάση δημογραφικής ανάπτυξης των οικισμών αυτών η περιορισμένη γεωργοκτηνοτροφία δεν κάλυπτε τις ανάγκες για επιβίωση και οι άνθρωποι αναζήτησαν την τέχνη ως διέξοδο. Τα χωριά εξειδικεύονται στις τέχνες και αναλαμβάνουν όλες τις οικοδομικές δραστηριότητες. Στη μακροχρόνια διαδικασία της Οθωμανικής αποσύνθεσης (480 χρόνια σκλαβιάς), οι άνθρωποι των χωριών αναμετρώντας το έχει τους σε ένα τοπίο σκληρό και άκαρπο, παίρνουν το δρόμο της ξενιτιάς. Δοκιμασμένο το πετσί τους στην τυράγνια «μ'ένα τουρβά εργαλεία στη ράχη, οργώνουν τις πολιτείες του κόσμου παζαρεύοντας την εργατική τους δύναμη» (Αρμολόι, 1, σ. 5).

Είναι οι περίφημοι μαστόροι, τεχνίτες της πέτρας, των μαστοροχωριών της Κόνιτσας: Πυρσόγιαννη, Βούρμπιανη, Καστάνιανη, Πληκάτι, Μόλιστα, Πύργος (Στράτσιανη), Δροσοπηγή (Κάντσικο), Λαγκάδα (Μπλίζδιανη), Λυκόραχη (Λούψικο), Πλαγιά (Ζέρμα), Ασημοχώρι (Λεσκάτσι), Αγία Παρασκευή (Κεράσοβο), Πουρνιά, Αγ. Νικάνορας (Κορτίνιστα), Αμάραντος (Ισβορος), Πηγή (Πεκλάρι) κ.ά. που φεύγουν την άνοιξη και επιστρέφουν το χειμώνα. Χτίζουν εκκλησιές, τεμένη, σπίτια, αρχοντικά, σεράγια, στρατώνες, γεφύρια, βρύσες σ' όλη την Ελλάδα, σ' όλα τα Βαλκάνια αλλά και στην Αμερική, το Κογκό, την Αβυσσηνία, το Σουδάν και αλλού. Στην Περσία βρίσκουμε μαστόρους να κατασκευάζουν τα τεχνικά έργα του σιδηροδρομικού δικτύου.

Τα μπουλούκια των μαστόρων, ακολουθούσαν οι ζωγράφοι από τους Χιονιάδες, ένα σχεδόν έρημο χωριό της Κόνιτσας σήμερα. Οι Χιοναδίτες αγιογράφοι αγιογραφούσαν τις εκκλησιές, στόλιζαν τα αρχοντικά και τα σαράγια με το δικό τους μεράκι. Συνέχιζαν τη Βυζαντινή παράδοση, εντάσσοντας μέσα στην τέχνη την παραδοσιακή, τις επιδράσεις απ'τους τόπους, όπου ταξίδευαν.

Το σύνολο των εργαζομένων στις οικοδομικές δραστηριότητες συμπληρώνουν και ολοκληρώνουν οι Τουρνοβίτες ξυλογλύπτες (Τούρνοβο, η παλιά ονομασία του χωριού Γοργοπόταμος). Αυτοί υπηρέτησαν όλους τους κλάδους της ξυλογλυπτικής (εκκλησιαστική, κοσμική, ποιμενική). Περίφημα έργα τους είναι σκορπισμένα σ'όλη την Ελλάδα αλλά και την Αλβανία, τη Σερβία, τη Ρουμανία.

*Λιθανάγλυψη είσοδος
του καθολικού
της Παναγίας
της Ζέρμας*

(Φωτ.: Μπ. Ράπτης)

Η υψηλής ποιότητας λαϊκή τέχνη της επαρχίας μας, καθώς και ολόκληρης της Ηπείρου, είναι παιδί της ανάγκης για επιβίωση -αφού δεν έδινε ψωμί η γη, έδινε η τέχνη-, έκφραση όλης αυτής της ομορφιάς που σύναζε μέσα του ο Ηπειρώτης από τα πανέμορφα βουνά του, αλλά και αποτέλεσμα των επιρροών που δεχόταν καθώς ερχόταν σε επαφή με άλλους ανθρώπους, άλλους τόπους. Η επαρχία της Κόνιτσας με τα φτενά της εδάφη, είχε το πιο δημιουργικό της ανθρώπινο δυναμικό ξενιτεμένο. Κάποιοι ξενιτεμένοι στη Ρουμανία, την Πόλη και αλλού, πλούτισαν και στέλνοντας εμβάσματα από το εξωτερικό έχτισαν στα χωριά τους αρχοντικά, που δείχνουν τα καζάντια τους στην ξενιτιά. Το Γαναδιό και η Καστάνιανη μαρτυρούν αυτή τη δράση και αυτή τη νοοτροπία.

Ο πολιτισμός των Μαστοροχωριών είναι ένα πολιτισμικό κράμα της γεωργοκτηνοτροφικής αυτάρκειας, του πολιτισμού των μαστόρων που ταξίδευαν, και του εισαγόμενου πολιτισμού των εμπόρων, οι οποίοι έφεραν τα μηνύματα της Κεντρικής Ευρώπης και της Βαλκανικής. Μηνύματα που αφο-

μοιώνει δημιουργικά η τοπική κοινωνία. Το μεγάλο πέταγμα της τέχνης προέκυψε από τον εμβολιασμό του τοπικού με αυτό που έρχεται από μακριά.

Η ακμή των συγκεκριμένων τεχνικών επαγγελμάτων συμπίπτει με το 18ο και 19ο αιώνα. Η μαστορική τέχνη αρχίζει να παρακμάζει μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, όταν τέθηκαν τα όρια ανάμεσα στα κράτη της Βαλκανικής. Εξακολουθεί όμως να υφίσταται και να εξασκείται. Στις δεκαετίες του 50 και του 60 τα νέα δομικά υλικά, οι νέες τεχνικές και οι διαφορετικές αισθητικές αντιλήψεις, θέτουν σε αχρηστία το καλέμι, το βελόνι, τη χτενιά και αντικαθιστούν τους επιδέξιους πελεκάνους της πέτρας με τους μπετατζήδες οικοδόμους.

Από τα 1000 μέτρα και πάνω βρίσκονται τα **βλαχοχώρια** Αετομηλίτσα και Φούρκα. Τοποθετημένα στο χαμηλότερο σημείο της αλπικής ζώνης, εξασφαλίζουν πλούσια βόσκηση για τα μεγάλα κοπάδια κατά τη διάρκεια του θέρους, ενώ το χειμώνα μετακινούνται στα χειμαδιά (Θεσσαλία και Μακεδονία). Ο ημινομαδικός βίος, η σχέση ανθρώπου-ζώου και ανθρώπου-φύσης, δημιουργεί έναν ιδιαίτερο πολιτισμό με ιδιαίτερες πολιτισμικές αξίες, οι οποίες αποτυπώνονται στο χώρο.

Τα **χωριά της Λάγκας Αώου**: Ελεύθερο (Γκριζμπάνι), Παλιοσέλι, Πάδες, Άρματα, Δίστρατο, με εξαίρεση το Ελεύθερο, το οποίο πολιτισμικά εντάσσεται στα μαστοροχώρια, είναι βλαχοφωνα, με δικά τους εθνολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Βρίσκονται παρατεταγμένα κατά μήκος της χαράδρας του Αώου ποταμού, στις υπώρειες του Σμόλικα. Οι άνθρωποι ζούσαν από την υλοτομία, τη ρητινοσυλλογή και την παραγωγή κατραμιού (κατρανάδες ή κατρανάδες), τη γεωργοκτηνοτροφία και άλλα επαγγέλματα που συνδέονται με τη δασική εκμετάλλευση, όπως προιονάδες και καρβουνιάρηδες. Αρκετοί ασχολήθηκαν με το επάγγελμα του κυρατζή, του σαμαρά, του μυλωνά. Και σήμερα τα μεγάλα δάση είμαι βασικός παράγοντας της οικονομίας της περιοχής.

Τα βασικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των κατοίκων της Λάγκας Αώου είναι πρώτο η βλάχικη εθνοφυλετική τους ταυτότητα και δεύτερο η εξειδίκευσή τους σε δασικά επαγγέλματα. Με εξαίρεση το Ελεύθερο, τα υπόλοιπα χωριά είναι δίγλωσσα (μιλούν και τη βλάχικη γλώσσα) και χαρακτηρίζονται ιστορικά από την ειδίκευσή τους σε συγκεκριμένα επαγγέλματα που συνδέονται με την εκμετάλλευση δασών.

Προιονάδες, καρβουνιάρηδες και κατραμάδες μετακινούνται σε μια μεγάλη σχετικά γεωγραφικά κλίμακα ασκώντας το επάγγελμά τους. (Ν. Ιωαννίνων, *Συγχρονη Πολιτισμική Γεωγραφία*, σ.158).

Η Επαρχία Κόνιτσας σήμερα

Η απελευθέρωση της Ηπείρου από τους Τούρκους ήρθε το 1913. Από τα αμέσως επόμενα χρόνια, όμως, αρχίζει η πληθυσμιακή απογύμνωση της επαρχίας, φαινόμενο βέβαια πανελλαδικό, που θα φτάσει στο αποκορύφωμά του μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Από την πόλη της Κόνιτσας φεύγουν οι οικογένειες των επιφανών Τούρκων. Η βιοτεχνία της, η οποία ανθούσε στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, παρακμάζει. Η κοινωνική διαστρωμάτωση ανατρέπεται για να αναδιαρθρωθεί εκ νέου. Το 1925, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών, φτάνουν στην Κόνιτσα πρόσφυγες από τα χωριά Φάρασα και Μιστί της Καππαδοκίας και την ενισχύουν πληθυσμιακά. Εγκαθίστανται στις κατοικίες των Τούρκων, που έφυγαν και τους δίνεται κλήρος στον κάμπο της Κόνιτσας.

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του εμφυλίου, πολλοί κάτοικοι των χωριών της επαρχίας, καθώς και βορειοηπειρώτες από τα απέναντι χωριά, έρχονται και ενδυναμώνουν την κοινωνία της Κόνιτσας, η οποία κατ' αυτό τον τρόπο διατηρεί αριθμητικά αμείωτο τον πληθυσμό της και γίνεται χοάνη διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων

Κατά τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο (1940-41), στα βουνά γράφτηκαν σελίδες ένδοξης ιστορίας, ενώ η προσφορά των γυναικών των χωριών της βόρειας Πίνδου καταγράφεται επιγραμματικά στο θρυλικό τίτλο: «*Η Γυναίκα της Πίνδου*».

Η επαρχία της Κόνιτσας βίωσε τραγικά τον εμφύλιο και τις συνέπειές του (1946-1949). Οι δεκαετίες του '60 και του '70, βρίσκουν τα χωριά της περιοχής περισσότερο απογυμνωμένα και τους κατοίκους διασκορπισμένους στα αστικά κέντρα της Ελλάδας και τα εργοστάσια της Γερμανίας και του Βελγίου.

Σήμερα το κύριο πρόβλημα της επαρχίας είναι το δημογραφικό. Η επαρχία έχει περίπου 6.500 μόνιμους κατοίκους. Απ' αυτούς οι 3.500 με 4.000 είναι μόνιμοι κάτοικοι Κόνιτσας, η οποία σε αντίθεση με τα χωριά, διατηρεί τον πληθυσμό της, όπως είπαμε, σταθερό από το 1913. Ο συνολικός πληθυσμός της επαρχίας το 1913 αριθμούσε 23.000 ανθρώπους περίπου.

Διοικητικά, σύμφωνα με το Νόμο «Καποδίστρια», από το 1998 η επαρχία Κόνιτσας διαιρείται σε 2 δήμους και 3 κοινότητες:

Ο Δήμος Κόνιτσας με έδρα την Κόνιτσα και 24 Δημοτικά Διαμερίσματα.

Ο Δήμος Μαστοροχωριών με έδρα την Πυρσόγιαννη και 12 από τα Μαστοροχώρια.

Οι Κοινότητες Αετομηλίτσας, Διστράτου και Φούρκας.

Τα περισσότερα από τα ορεινά χωριά της Κόνιτσας ερημώνουν σχεδόν το χειμώνα (εξαιρέση αποτελούν το Κεφαλοχώρι και ιδιαίτερα το Δίστρατο), για να ζωντανέψουν το καλοκαίρι με τους ξενιτεμένους και τα τοπικά πανηγύρια. Τελευταία παρατηρείται αρκετή ανοικοδόμηση και έχουν γίνει τα χωριά καλοκαιρινά θέρετρα. Διαπιστώνεται μια αυξημένη τάση επιστροφής των αποδήμων, οι οποίοι ταλαιπωρημένοι από τα αστικά κέντρα, αναζητούν μια δεύτερη κατοικία για τις διακοπές τους.

Η **πόλη της Κόνιτσας** εξακολουθεί να είναι το εμπορικό, οικονομικό και διοικητικό κέντρο της επαρχίας. Απέχει 64 km από τα Γιάννενα και 20 km από την Αλβανία. Η ονομασία της είναι σλαβικής προέλευσης και σημαίνει *τόπο που εκτρέφει άλογα*. Παρ' όλα τα αναπτυξιακά της αδιέξοδα έχει αρκετούς νέους και αξιόλογο ανθρώπινο δυναμικό που προσπαθεί να κρατήσει τον τόπο του και να εξασφαλίσει ποιότητα ζωής. Η βασική οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων της, σχετίζεται με τον κάμπο του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας (17.000 στρέμματα καλλιεργησίμων εκτάσεων), τον οποίο καρπούνται και τα γύρω χωριά (Καλλιθέα, Κλειδωνιά, Μάζι, Αετόπετρα, Ηλιόραχη, Καβάσιλα, Μελισσόπετρα, Καλύβρυση, Αηδονοχώρι). Όπως προαναφέρθηκε, η μηχανοποιημένη καλλιέργεια και η μονοκαλλιέργεια, με όσα αρνητικά αυτή συνεπάγεται, δίνουν χαρακτήρα επιχειρηματικό μάλλον παρά αγροτικό.

Οι σεισμοί του Ιουλίου και Αυγούστου του 1996 επισώρευσαν κυρίως στην πόλη της Κόνιτσας και τα χωριά Καλλιθέα και Ηλιόραχη, πολλά προβλήματα και ανέτρεψαν τη ζωή των κατοίκων. Η Κόνιτσα έχασε οριστικά μερικά από τα παραδοσιακά της κτίσματα και πολλαπλασίασε τα νεόδομητα.

Όμως οι ποταμοί Αώος, Βοΐδομάτης, Σαραντάπορος, ο Εθνικός Δρυμός Βίκου- Αώου, ο κάμπος, τα ψηλά βουνά με τη σπάνια πανίδα, τα δάση, τις χαράδρες, τα φαράγγια, οι ιαματικές πηγές Αμαράντου και Καβασίλων, συνιστούν ένα πολύμορφο φυσικό χώρο με φυσικά πλεονεκτήματα, ιδανικό για την αρμονική συνύπαρξη ανθρώπου και φύσης. Οι δυνατότητες ανάπτυξης μπορούν να στηριχτούν στην ήπια εκμετάλλευση των δασικών και υδάτινων πόρων, στην εισαγωγή της βιολογικής γεωργίας και βιολογικής κτηνοτροφίας, στην προώθηση τοπικών προϊόντων, στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο φυσιολατρικός, ο ορειβατικός, ο περιβαλλοντικός, ο αθλητικός, ο ιαματικός και ο θρησκευτικός (Μοναστήρι Μολυβδοσκεπάστου, Στομίου, Κλαδόρμης Φούρκας, Παναγίας Ζέρμας, Μόλιστας, Πληκατίου, Γκούρας Αηδονοχωρίου κ.α.).

Αυτά με αναπτυξιακό σχεδιασμό οποίος θα αποβλέπει τόσο στην προστασία των οικοσυστημάτων όσο και στο σεβασμό της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας της περιοχής χωρίς να μετατρέπει τα στοιχεία της πολιτισμικής κληρονομιάς σε αναλώσιμο τουριστικό προϊόν. Γιατί εξ ίσου σημαντικό «κεφάλαιο» για την περιοχή αποτελούν τα στοιχεία του παραδοσιακού της πολιτισμού. Οι οικισμοί, τα δείγματα της τοπικής αρχιτεκτονικής, τα μοναστήρια, οι εκκλησίες, τα γεφύρια, οι βρύσες, οι μύλοι, οι νεροτριβές απομένουν ως μαρτυρία της προηγούμενης πολιτισμικής ακμής, της πολιτισμικής ταυτότητας αλλά αποτελούν και στοιχεία, στα οποία μπορούν να στηριχθούν αναπτυξιακές προσπάθειες. Μαζί με αυτά διασώζεται, ιδιαίτερα στα ορεινά χωριά και η μουσική παράδοση, όσο θα υπάρχουν ακόμη οι λαϊκοί οργανοπαίχτες και εκείνες οι τόσο γλυκές γυναικείες φιγούρες με το μαύρο κεφαλομάντηλο και το σκούρο ρούχο.

Γαναδιό, Δεκέμβρης 1996. Περιμένοντας τη σλυνταξη.

(Φωτ.: ΚΠΕ Κόνιτσας)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αραβαντινός Π., Περιγραφή της Ηλείου, Μέρος Α΄ Β΄ Γ΄, ΕΗΜ, Ιωάννινα 1984
- Αρμολοΐ, Περιοδική Έκδοση Προοδευτικής Ένωσης Πυρσόγιαννης, τ.1-10, 1976-80
- Γκούτος Γ. Χαρ., Μολιστινά, Αθήνα 1983
- Δάκαρης Σ., Η Κτηνοτροφία στην Αρχαία Ήπειρο, Πρυτανικός Λόγος, Ιωάννινα 1976
- Δημητριάδη Ε., Η Μόλιστα της Ηλείου, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1974
- Ευθυμίου Α., Μνημεία και Ιδρύματα Μουσουλμανικής Λατρείας και Μουσουλμά-
νοι Ιερωμένοι στην Κόνιτσα, Εφημ. «Πρωινός Λόγος», 1969
- Ευθυμίου Α., «Πώς απελευθερώθηκε η Κόνιτσα και η Επαρχία της από τον τουρκι-
κό ζυγόν», Περ. Κόνιτσα, 1963
- Ευθυμίου Α., Σελίδες από την Ιστορία της Κόνιτσας, Έκδ. Πνευματικού Κέντρου
Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1997
- Hammond N.G.L., Ήπειρος, Εκδ. «Ηπειρωτική Βιβλιοθήκη», Αθήνα 1974
- Λυμπερόπουλος Γ., Παζαριού Ανατομή, Εκδ. Ιππόνικος, Αθήνα 1971
- Λυμπερόπουλος Γ., Σύντομο Ιστορικό της Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994
- Μακρής Κ., Χιονιαδίτες Ζωγράφοι, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1981
- Μελέτη Οικολογική - Χωροταξική Χαρακτηριστικών Οικοσυστημάτων Ορεινών
Όγκων Βόρειας Πίνδου, Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Αθήνα 1992.
- Νιτσιάκος Β., Οι Ορεινές Κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα
1995
- Νιτσιάκος Β., Αράπογλου Μ., Καρανάτσης Κ., Νομός Ιωαννίνων, Σύγχρονη Πολι-
τισμική Γεωγραφία, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1998
- Ντούζουγλη Α., Εισήγηση στο Συνέδριο «Η Επαρχία Κόνιτσας στο Χώρο και το
Χρόνο», Κόνιτσα 1996
- Παπαδοπούλου Β., Εισήγηση στο Συνέδριο «Η Επαρχία Κόνιτσας στο Χώρο και το
Χρόνο», Κόνιτσα, 1996
- Πετρονώτης Α., Αρχιτέκτονες και Μηχανικοί στην Υπηρεσία του Αλή Πασά, Ιωάν-
νινα 1994.

ΜΙΧΑΛΗΣ Η. ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ*

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΣ – ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ (ΜΙΑ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ)

Λίγα λόγια για την ανθρωπογεωγραφία

Η ανθρωπογεωγραφία θα μπορούσε να συμβάλλει θετικά στην αντίληψη του περιβάλλοντος, αφού αντικείμενό της είναι η μελέτη της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό περίγυρό του. Η δυνατότητά της ως επιστήμη να αναλύει και να συνθέτει το φυσικό χώρο, καθιστά ευκολότερη την πρόσληψη του φυσικού μας περιγύρου και παράλληλα καθορίζει τη στάση μας, ως άτομα και ως κοινωνία, απέναντί του.

Η παρατήρηση είναι ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία της γεωγραφίας ιδίως, όταν πρόκειται για την περιγραφή του φυσικού χώρου. Οι μέθοδοί της συνοψίζονται στην αξιοποίηση κάθε στοιχείου, που θα μπορούσε να συμβάλλει στη μελέτη της σχέσης ανθρώπου και φυσικού χώρου. Γι' αυτό και, χάρτες, αεροφωτογραφίες, κτηματολόγια, δημοτολόγια, αναδασμοί, υποδομές, ιστορικά, κοινωνικά, δημογραφικά και στατιστικά δεδομένα αποτελούν το βασικό υλικό της. Στο ερευνητικό ενδιαφέρον της προστίθεται ακόμη και η λαογραφία, καθώς και ότι άλλο θα μπορούσε να τεκμηριώσει επιστημονικά τα συμπεράσματά της.

Είναι κατανοητό επομένως ότι ο φυσικός χώρος, έτσι όπως αυτός έχει αναπλαστεί από τον άνθρωπο στην πάροδο του χρόνου αλλά και όπως τον αντιλαμβάνεται η ανθρωπογεωγραφία, θα πρέπει να προστεθεί στην προσέγγιση του περιβάλλοντος με τρόπο μάλιστα, που, και η κατανόησή του να γίνει βαθύτερη και η αντίληψή του να γίνει σφαιρικότερη. Θα πρέπει να τονίσουμε ιδιαίτερα, ότι η περιβαλλοντική εκπαίδευση μπορεί να ωφεληθεί πολλά από την ανθρωπογεωγραφική έννοια του περιβάλλοντος και φυσικά να γίνει πιο αποτελεσματική στην αποστολή της.

Η ανθρωπογεωγραφική προσέγγιση του θέματος άνθρωπος και χώρος – παραδοσιακοί οικισμοί, στρέφεται περισσότερο προς τον άνθρωπο κι αυτό, γιατί η διαμόρφωση του φυσικού χώρου είναι, κυρίως, αποτέλεσμα της πο-

* Αρχιτέκτονας - Δρ Ανθρωπογεωγραφίας

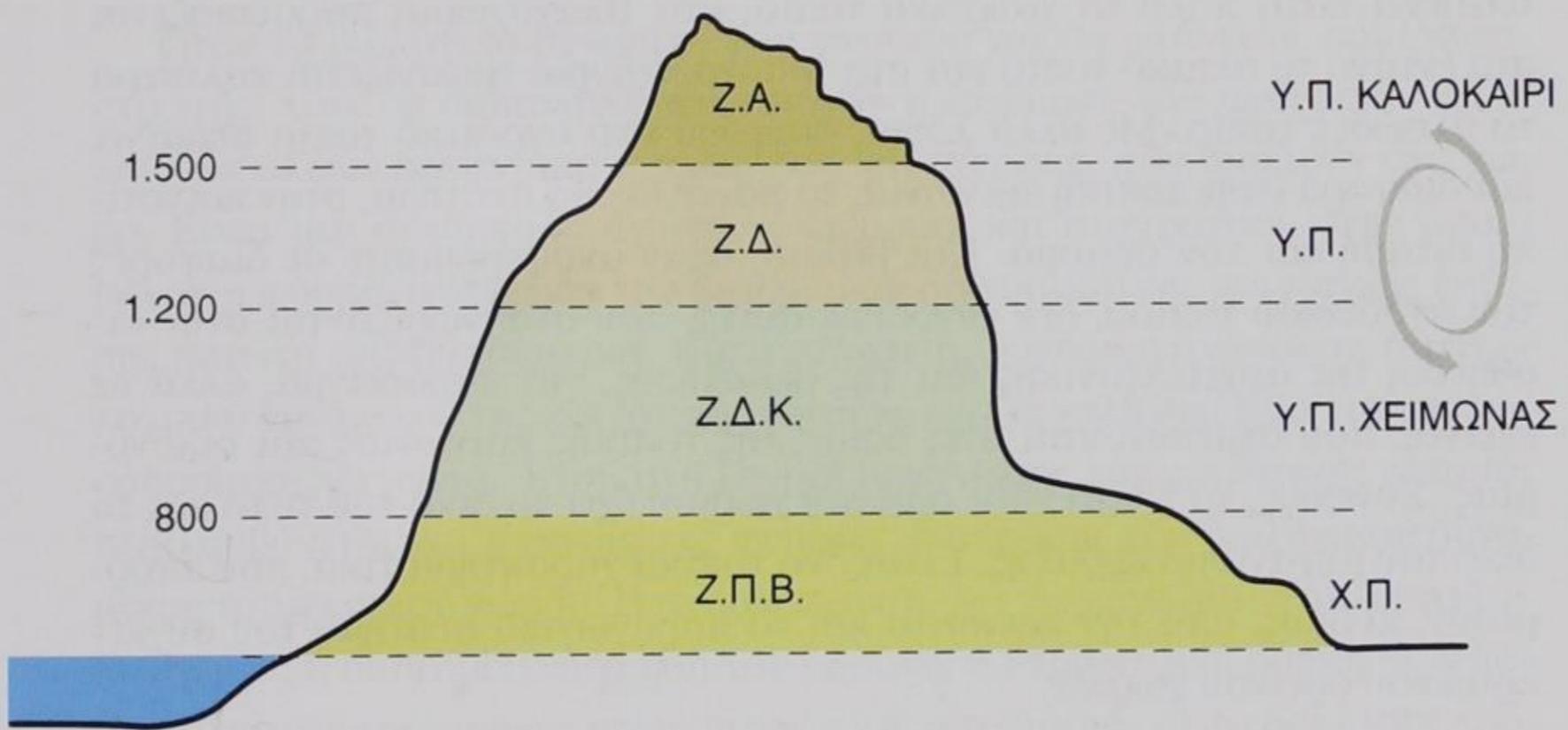
λύμορφης και πολύχρονης δράσης του. Είναι φυσικό λοιπόν τα ερωτήματα, οι υποθέσεις και τα συμπεράσματά μας να αφορούν στον άνθρωπο, αλλά δεν παύουν να είναι και αυτά, που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον. Η εισήγηση επικεντρώνεται στις ορεινές περιοχές της Πίνδου με παραδείγματα από την περιοχή της Κόνιτσας και τα χωριά της, έτσι όπως αυτά αναπτύχθηκαν κατά τον 19ο και 20ο.

Ποιος είναι όμως ο φυσικός χώρος για την ανθρωπογεωγραφία;

Ο φυσικός χώρος ή φυσικός μας περίγυρος υποδεικνύεται στη γεωγραφία με το γενικό όρο τοπίο. Το τοπίο στον αγροτικό χώρο καθορίζεται από τρεις παράγοντες: α) μια γεωμορφολογία, β) ένα βιολογικό δυναμικό και γ) ένα σύστημα εκμετάλλευσης ή μια διεύθυνση του χώρου από τον άνθρωπο. Είναι μια συνθήκη πραγμάτων, με κατά τόπους διαφορές, οι οποίες παράγουν και τη μορφή του τοπίου. Στα ορεινά μέρη, για παράδειγμα, επικρατεί το αλσώδες τοπίο, που, πέρα από τη γεωμορφολογία και το βιολογικό δυναμικό τους, συγκροτείται από ένα συνδυασμό αγρών, βοσκοτόπων και δασών. Το παραγωγικό σύστημα λοιπόν, που βρίσκεται αποτυπωμένο στο φυσικό χώρο, προσθέτει, όσο αυτό λειτουργεί, ένα επί πλέον χαρακτηριστικό στο τοπίο. Είναι η διάρκειά του στο χρόνο, που στις ορεινές περιοχές είναι μεγαλύτερη κι αυτό, γιατί η μεταβολή του παραγωγικού συστήματος στις ορεινές περιοχές γίνεται με αργότερους ρυθμούς απ' ό,τι στις πεδινές εκτάσεις. Η μεγάλη διάρκεια του τοπίου στο χρόνο από τη μια μεριά διευκολύνει τη βαθύτερη μελέτη του παραγωγικού συστήματος και από την άλλη επιτρέπει, μέσα από τη σύγκριση των μεταβολών, τη συγχρονική του προσέγγιση. Το παραγωγικό σύστημα λοιπόν φαίνεται, ότι παίζει ένα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και εξέλιξη του αγροτικού τοπίου.

Τι χαρακτηρίζει το παραγωγικό σύστημα της περιοχής και ποια η σχέση του ανθρώπου με τους οικισμούς;

Θα πρέπει να σημειώσουμε εξ αρχής, ότι το κάθε αγροτικό τοπίο αναπτύσσει ένα δικό του μηχανισμό εξέλιξης, ο οποίος, όχι μόνο καθορίζει την πορεία του, στάσιμη, ανοδική ή φθίνουσα, αλλά και τη βιοεδαφολογική κατάσταση του. Έτσι, το κάθε αγροτικό τοπίο σημειώνει μια πρώτη διαφορά, η οποία προκύπτει από το μηχανισμό εξέλιξής του. Πίσω όμως από το μηχανισμό εξέλιξης του τοπίου βρίσκεται ο άνθρωπος και το παραγωγικό σύστημα, που συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της τοπικής διαφοράς. Έτσι, για παράδειγμα, ενώ η περιοχή της Κόνιτσας προβάλλει, κατά γενικό

ΖΩΝΕΣ ΒΛΑΣΤΗΣΗΣ - ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ

(Τυπικό σχήμα διάρθρωσης του φυσικού χώρου)

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Υ.Π. Υψηλές περιοχές
- Z.A. Ζώνη αλπικής ή εξωδασικής βλάστησης, περιοδική παρουσία του ανθρώπου, ξεκαλοκαίριασμα μετακινούμενης κτηνοτροφίας
- Z.Δ. Ζώνη δασών (οξιάς, ελάτης, πεύκου κ.λπ.)
- Z.Δ.Κ. Ζώνη φυλλοβόλου δρυός, συνεχής παρουσία του ανθρώπου, περιοχή οικισμών
- Χ.Π. Χαμηλές περιοχές
- Z.Π.Β. Ζώνη παράκτιας βλάστησης (μακίες, ελιές, εσπεριδοειδή κ.λπ.) περιοδική παρουσία του ανθρώπου, χειμαδιά μετακινούμενης κτηνοτροφίας, νέα χωριά κυρίως από το 1930 και μετά

τρόπο, την εικόνα του ορεινού αγροτικού τοπίου, στα χωριά της Λάκκας Αώου το τοπίο είναι περισσότερο δασώδες, στα χωριά του λεκανοπεδίου υπερέχει κατά πολύ το γεωργικό τοπίο, στα Βλαχοχώρια παρουσιάζεται πιο έντονο το αλπικό τοπίο και στα Μαστοροχώρια εμφανίζεται καλύτερα το αλσώδες τοπίο. Με άλλα λόγια, διαφορά στο αγροτικό τοπίο σημαίνει και διαφορά στην τοπική κοινωνία, το παραγωγικό σύστημα, στην κοινοτική έκταση και τον οικισμό. Και βέβαια, όταν αναφερόμαστε σε διαφορές του αγροτικού τοπίου, δεν εννοούμε αυτές, που αναγνωρίζονται στην αισθητική της αρχιτεκτονικής και της βλάστησης, για παράδειγμα, αλλά σε εκείνες, που σημειώνονται στις δομές της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας. Συνεπώς, το τοπίο κάθε ορεινού χωριού έχει το δικό του τύπο και το δικό του μηχανισμό εξέλιξης. Είναι δυο τοπικά χαρακτηριστικά, που απορρέουν, κυρίως, από την κοινωνία και το παραγωγικό σύστημα του συγκεκριμένου ορεινού χωριού.

Με ποιο τρόπο η παραδοσιακή κοινωνία προσαρμόζεται στη γεωμορφολογία και το βιολογικό δυναμικό της κοινοτικής της έκτασης;

Η παραδοσιακή κοινότητα συγκροτείται στη βάση της συγγενικής ομάδας. Είναι το αντίθετο της σημερινής πόλης, όπου η επιγαμία διαμορφώνει μια άλλη κοινωνία. Η επιβίωση και ανάπτυξη της παραδοσιακής κοινωνίας στηρίζεται από τη μια μεριά στην αλληλεγγύη των μελών της και από την άλλη στις παραγωγικές δυνατότητες του φυσικού περιβάλλοντος. Η πρώτη μέριμνα λοιπόν της κοινότητας είναι η διασφάλιση της εδαφικής της έκτασης. Η οριοθέτηση γίνεται με εθιμικούς τρόπους γεγονός, που την καθιστά κοινώς αποδεκτή, αν όχι πάντα, τουλάχιστον τις πιο πολλές φορές. Ένα μοναστήρι, ξωκλήσι, γεφύρι ή χάνι, για παράδειγμα, είναι ένας από τους μη αμφισβητήσιμους τρόπους οριοθέτησης της κοινοτικής έκτασης. Όταν τα όρια του φυσικού χώρου έχουν πια καθορισθεί, τότε η κοινότητα στρέφεται στην οργάνωση της εδαφικής έκτασης, της όποιας έχει τη διοικητική αρμοδιότητα. Η οργάνωση της κοινοτικής έκτασης γίνεται με την προσαρμογή του παραγωγικού συστήματος στη γεωμορφολογία και το βιολογικό δυναμικό του χώρου. Αλλά, η προσαρμογή στη γεωμορφολογία και το βιολογικό δυναμικό σημαίνει, για τις ορεινές περιοχές, την ανάπτυξη κυρίως της κτηνοτροφίας, της γεωργίας και της δασοπονίας, γιατί αυτές οι δραστηριότητες εννοούνται καλύτερα από τις τοπικές γεωγραφικές συνθήκες. Φαίνεται λοιπόν, ότι η κτηνοτροφία, η γεωργία και η δασοπονία αποτελούν τη βάση της παραγωγικής διαδικασίας στα ορεινά χωριά της Κόνιτσας τουλάχιστον, την εποχή της πρώτης συγκρότησης του τοπικού παραγωγικού συστήματος.

Πώς όμως αντιμετωπίζει η παραδοσιακή κοινωνία το βιολογικό δυναμικό της εδαφικής της έκτασης;

Όταν το βιολογικό δυναμικό του φυσικού χώρου φτάνει σε όρια καταστροφής, τότε δε διακινδυνεύεται μόνον η επιβίωση του ανθρώπου αλλά και των άλλων οργανισμών, χλωρίδας και πανίδας, που διαβιούν στο χώρο. Είναι μια συνθήκη πραγμάτων, ιστορική και συγχρονική, στην οποία μόνον η φυσική ανανέωση του βιολογικού δυναμικού της κοινοτικής έκτασης απαντά αποτελεσματικά. Κατά συνέπεια, η φυσική ανανέωση του βιολογικού δυναμικού της κοινοτικής έκτασης έχει μεγάλη σημασία για την παραδοσιακή κοινωνία. Έτσι, στη λογική οργάνωσης της κοινοτικής έκτασης περιλαμβάνεται και η έννοια της φυσικής ανανέωσης του βιολογικού δυναμικού του φυσικού χώρου. Η αγροανάπαυση, για παράδειγμα, η αλλαγή καλλιεργειών, η διαφορετική χρήση του δάσους, η περιμετρική βόσκηση, η φυσική λίπανση των αγρών, η χρήση γης κ.λπ. αποδίδουν, με το δικό τους τρόπο, τη μέριμνα της παραδοσιακής κοινωνίας για τη φυσική ανανέωση του βιολογικού δυναμικού. Με άλλα λόγια λοιπόν η οργάνωση της κοινοτικής έκτασης είναι μια κατά παράδοση διαδικασία, που αποβλέπει στην επιβίωση και ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας και παράλληλα διασφαλίζει τη φυσική ανανέωση του βιολογικού δυναμικού του χώρου.

Αλλά πώς επιτελείται η διατήρηση της γεωμορφολογίας και η φυσική ανανέωση του βιολογικού δυναμικού της κοινοτικής έκτασης στην παραδοσιακή κοινωνία;

Το εκκλησιαστικό δάσος, για παράδειγμα, γνωστό και ως βακούφικο, αποδίδει με τους καλύτερους όρους το ενδιαφέρον της παραδοσιακής κοινωνίας για τη διατήρηση της γεωμορφολογίας και της φυσικής ανανέωσης της εδαφικής της έκτασης. Αυτό το δάσος, που βρίσκεται σχεδόν πάντοτε πάνω από τους οικισμούς, από τη μια μεριά συγκρατεί το έδαφος και το νερό και από την άλλη υπηρετεί την υγεία και αισθητική της παραδοσιακής κοινωνίας. Οι όχθοι, επίσης, είτε πρόκειται για φυσικές είτε τεχνητές κατασκευές, συμβάλλουν και αυτοί με τον τρόπο τους στη διατήρηση της γεωμορφολογίας και τη φυσική ανανέωση του βιολογικού δυναμικού. Η συμβολή τους σ' αυτό το θέμα είναι πολλαπλή. Μεταξύ άλλων, συγκρατούν το λιγοστό χώμα των ορεινών περιοχών, φιλοξενούν πολλά ερπετά και πουλιά, πολλαπλασιάζουν την επιφάνεια αγρών και κήπων, αυξάνουν τη γεωργική παραγωγή, ευνοούν την καλλιέργεια οπωροφόρων και μη δέντρων, παράγουν τροφή για τα ζώα και συμμετέχουν, με ιδιαίτερο τρόπο, στην αι-

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ

(Τυπικό παράδειγμα)

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Ο. Ο οικισμός (δομημένη έκταση)
- Α.Β. Αλπικοί βοσκότοποι (μετακινούμενη κτηνοτροφία)
- Δ. Δάση οξιάς, ελάτης και πεύκου
- Δ.Β. Το εκκλυσιαστικό δάσος (Βακούφικο)
- Κ. Καλλιέργειες κηπευτικών (Κηπάρια)
- Δ.Δ.Β. Δάση φυλλοβόλου δρυός
και βοσκότοποι κοινοτικού κοπαδιού
- Α. Αμπελώνες
- Β. Καλλιέργειες σιτηρών
- Β.Β. Καλλιέργειες - τριφύλλια, καλαμπόκια κ.λπ.
- Κ. Περιοδικοί βοσκότοποι κοινοτικού κοπαδιού
- Μ,Ξ,Υ,Β,Χ,Ε,Π. Σημεία οριοθέτησης του χώρου
 - Ⓜ μοναστήρια, ⓔ ξωκλήσια, ⓤ υδρόμυλοι,
 - Ⓟ βρύσες, ⓧ χάνια, ⓔ εικονίσματα, Ⓟ πέτρες κ.λπ.)
- 1.200 Ισοψείς καμπύλες (υψόμετρο)
- Δρόμοι (άξονες Β-Ν, Α-Δ)
- ==== Ποταμός ή ρέμα

σθητική διαμόρφωση του τοπίου. Έτσι, έστω κι αν όλες αυτές οι διευθετήσεις του φυσικού χώρου γίνονται από τον άνθρωπο για τον άνθρωπο, δεν παύουν, να συνδέονται άμεσα με τη διατήρηση της γεωμορφολογίας και τη φυσική ανανέωση του βιολογικού δυναμικού της κοινοτικής έκτασης.

Σε τι συνίσταται η οργάνωση της εδαφικής έκτασης μιας κοινότητας;

Πρόκειται στην ουσία για μια οργάνωση σύμφωνη με τη γεωμορφολογία και το βιολογικό δυναμικό της κοινοτικής έκτασης, μέσα στην οποία βέβαια αναπτύσσονται όλες οι παραγωγικές δραστηριότητες της κοινότητας. Το παραγωγικό σύστημα ισορροπεί ανάμεσα στη γεωμορφολογία και το βιολογικό δυναμικό της κοινοτικής έκτασης και όλα μαζί διαμορφώνουν την εικόνα του τοπίου. Η σχέση της παραγωγικής διαδικασίας με το φυσικό χώρο είναι οργανική, γι' αυτό και η οργάνωση της κοινοτικής έκτασης είναι περισσότερο μια ισορροπία πραγμάτων παρά ένα χωροταξικό σχέδιο ή ένας χάρτης χρήσεων γης. Στα ορεινά χωριά της Κόνιτσας η οργάνωση της κοινοτικής έκτασης περιέχει, επί πλέον, την έννοια της συμπληρωματικότητας στην κτηνοτροφία, τη γεωργία και τη δασοπονία. Δεν είναι τυχαίο γεγονός, που η μια δραστηριότητα συμπληρώνει την άλλη, ενώ όλες μαζί στηρίζουν μια από αυτές, η οποία εμφανίζεται τελικά και ως η επικρατέστερη οικονομική δραστηριότητα του χωριού. Σε μερικές περιπτώσεις η τοπική κοινωνία στρέφεται, για λόγους διάφορους, σε νέα και διαφορετικά επαγγέλματα, που ασκούνται όμως έξω από την κοινοτική έκταση. Είναι η περίπτωση των Μαστοροχωριών της Κόνιτσας, που παρουσιάζουν ως επικρατέστερη επαγγελματική δραστηριότητα τη μαστορική τέχνη αλλά μέσα στα γεωγραφικά τους όρια επικρατεί το ευρύτερο παραγωγικό σύστημα.

Στη μια ή την άλλη περίπτωση πάντως, η παραγωγική διαδικασία έχει μεγάλη σημασία για την παραδοσιακή κοινωνία κι αυτό φαίνεται, με πάρα πολλούς τρόπους, στην οργάνωση της κοινοτικής έκτασης του χωριού. Η στενότητα, για παράδειγμα, της γεωργικής γης αντιμετωπίζεται με την κατασκευή χωραφιών σε αναβαθμούς. Σε μερικά μέρη, το δάσος συμπληρώνει, ιδίως κατά την περίοδο του παρατεταμένου χειμώνα, την έλλειψη των ζωοτροφών. Σε άλλα πάλι, το δάσος χρησιμοποιείται και ως το 'φυσικό υπόβαθρο' της γεωργίας. Σε ορισμένες περιοχές ακόμη, η γεωργία, στη μη παραγωγική της περίοδο, παραχωρεί τους αγρούς της στην κτηνοτροφία, που με τη σειρά της λιπαίνει με φυσικό τρόπο το έδαφος, αυξάνοντας τη γεωργική παραγωγή. Σε κάθε περίπτωση επίσης, η επί τόπου επεξεργασία της πρώτης ύλης ενισχύει αποτελεσματικά την ισορροπία ανάμεσα στη γεω-

μορφολογία, το βιολογικό δυναμικό και το παραγωγικό σύστημα. Όλα αυτά λοιπόν, όχι μόνο συμβάλλουν στην καλή και αποτελεσματική οργάνωση της κοινοτικής έκτασης, αλλά και δημιουργούν ένα κατά παράδοση συνεκτικό και λειτουργικό πλαίσιο, το οποίο αποτελεί τη βάση του τοπικού παραγωγικού συστήματος.

Υπάρχει κάτι άλλο, που συμπληρώνει την οργάνωση της κοινοτικής έκτασης;

Η λειτουργία του παραγωγικού συστήματος προϋποθέτει και τις απαραίτητες εγκαταστάσεις. Η τοπική κοινωνία οφείλει να χωροθετήσει στην κοινοτική έκταση τις εγκαταστάσεις του παραγωγικού συστήματος. Είναι μια κατά παράδοση διαδικασία επιλογών και προτεραιοτήτων. Η παραδοσιακή κοινωνία επιλέγει τις θέσεις των εγκαταστάσεων στο χώρο, ακολουθώντας μια λογική, που εναρμονίζεται στη γεωμορφολογία και το βιολογικό δυναμικό της κοινοτικής έκτασης. Οι θέσεις των εγκαταστάσεων είναι συγκεκριμένες και παρά τη διασπορά τους εμφανίζονται ως μια ιεράρχηση της δραστηριότητας ή ως μια τάξη πραγμάτων στο χώρο. Η διασπορά των εγκαταστάσεων στο φυσικό χώρο έχει ευεργετικά αποτελέσματα στη γεωμορφολογία και τη φυσική ανανέωση του βιολογικού δυναμικού και ενσωματώνει ένα επί πλέον χαρακτηριστικό της παραδοσιακής κοινωνίας και οικονομίας.

Η επί τόπου αξιοποίηση της πρώτης ύλης και η κατανάλωση της ενέργειας συμβάλλουν με τη σειρά τους στη διασπορά των εγκαταστάσεων στο χώρο. Οι πρώτες ύλες και η ενέργεια δεν μεταφέρονται στην παραδοσιακή κοινωνία. Η πέτρα είναι φθηνή στον τόπο της, λέγεται χαρακτηριστικά και δεν είναι τυχαίο, που εγκαταστάσεις όπως, τυροκομεία, μύλοι, πριστήρια, λατομεία, καλύβες, αλώνια, στάνες κ.λπ., βρίσκονται σε διάσπαρτες αλλά επιλεγμένες θέσεις της κοινοτικής έκτασης. Αλλά και οι υποδομές γενικότερα, όπως δρόμοι λιθόστρωτοι, γεφύρια, χάνια, βρύσες, πηγάδια κ.λπ. βρίσκονται σε διάσπαρτες και φυσικά επιλεγμένες θέσεις του χώρου. Εν ολίγοις, εγκαταστάσεις και υποδομές συμπληρώνουν την οργάνωση της κοινοτικής έκτασης και παράλληλα συμμετέχουν στη διαμόρφωση αυτής της τάξης πραγμάτων στο φυσικό χώρο.

Ποιος είναι ο ρόλος του οικισμού και ποια η σχέση του με τον άνθρωπο;

Ο οικισμός, ευρισκόμενος στο κέντρο ενδιαφέροντος της κοινωνίας, συμμετέχει ενεργά στην οργάνωση της κοινοτικής της έκτασης. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι είναι το σημαντικότερο σημείο της οργάνωσης του χώρου, όχι τόσο πολύ από την υλική του υπόσταση, αλλά από τη συμβολική έννοια,

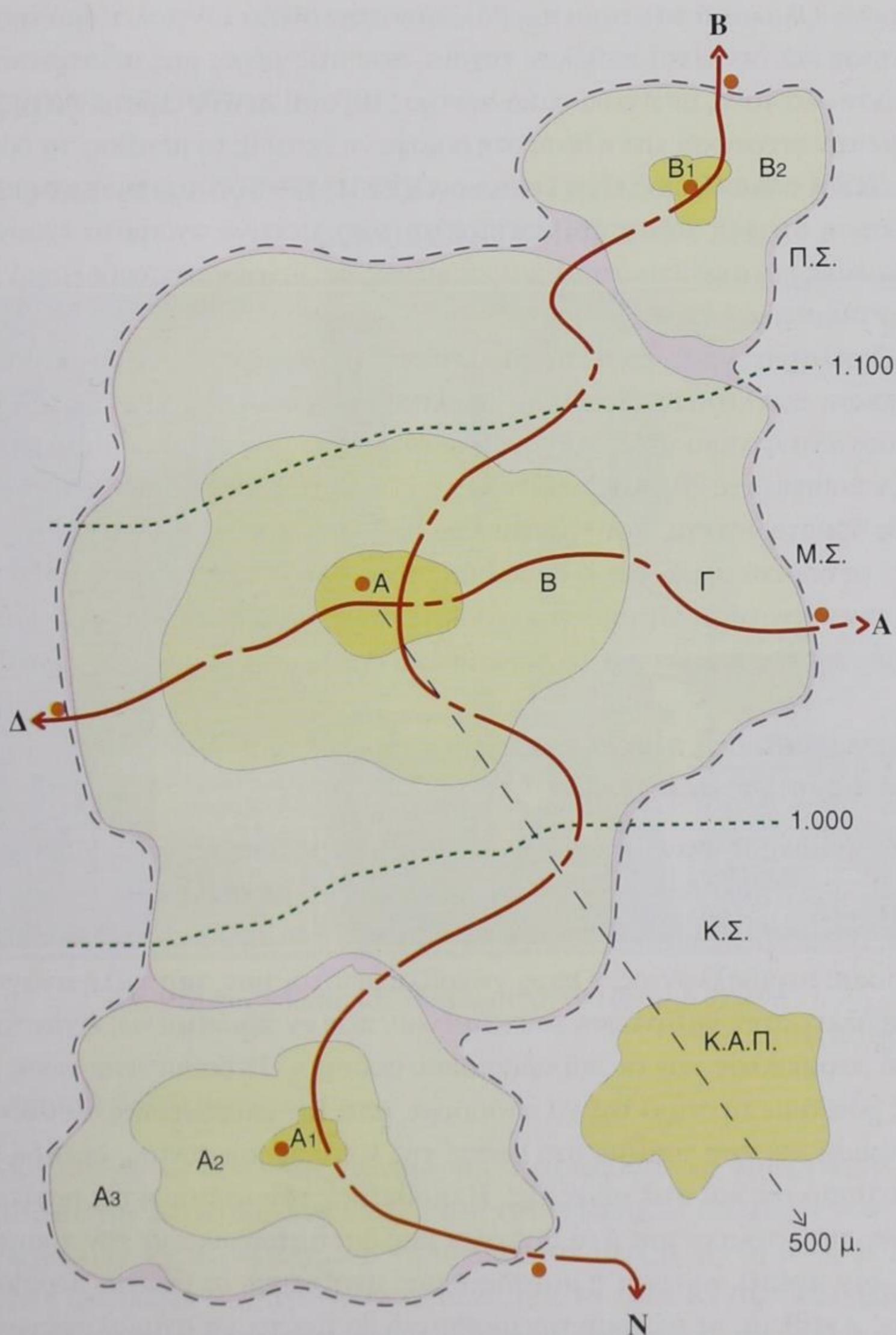
που έχει για την κοινότητα, είτε αυτή κατοικεί στο χωριό, είτε βρίσκεται στη διασπορά. Το χωριό είναι η ψυχή της κοινότητας και αποτελεί το υλικό σώμα, μέσα στο οποίο κατοικεί το πνεύμα της. Ο οικισμός είναι ένας τόπος και παράλληλα μια έννοια, η οποία σηματοδοτεί την ιστορική διάρκεια της κοινότητας και όχι μόνο. Γι' αυτό, ως εξαιρετικό σημείο της οργάνωσης του χώρου χρήζει ιδιαίτερης προσοχής.

Κατ' αρχήν, η θέση του στο χώρο αποτελεί το νοητό κέντρο, γύρω από το οποίο οργανώνεται η κοινοτική έκταση. Είναι κάτι σαν ένα σημείο του φυσικού χώρου, που δε βρίσκεται απαραίτητα στο γεωμετρικό κέντρο του. Η επιλογή της θέσης του στηρίζεται περισσότερο σε εθιμοτυπικούς λόγους παρά σε φυσικούς καταναγκασμούς, όπως πιστεύεται συνήθως. Σαν αυτές τις αιτιολογήσεις υπάρχουν πολλές όπως, για παράδειγμα, οχυρά θέση, ασφαλής τοποθεσία, ύπαρξη νερού, φυσικοί πόροι, ιστορικοί λόγοι κ.λπ. αλλά δεν εξηγούν πάντοτε την επιλογή στο χώρο της θέσης όλων των ορεινών χωριών.

Ο οικισμός έχει το δικό του κέντρο. Είναι η κεντρική πλατεία, που συμπυκνώνει όλη την υλική και πνευματική υπόσταση της κοινότητας. Η πλατεία του χωριού μοιάζει με ένα σημείο του χώρου, γύρω από το οποίο αναπτύσσονται άπειρες περιφέρειες. Κάθε μέλος της κοινότητας παρουσιάζεται σαν ένα όχημα, που με κέντρο την πλατεία, διαγράφει στο χώρο και στο χρόνο τη δική του περιφέρεια.

Η κατοικία κατέχει σημαίνουσα θέση στη συγκρότηση της δομημένης έκτασης. Το σπίτι στο χωριό αποτελεί το υλικό σώμα, μέσα στο οποίο κατοικούν όλα ανεξαιρέτως τα μέλη της οικογένειας, κυρίως όμως ενσωματώνει το πνεύμα της. Το κτίριο σηματοδοτεί τη σημασία του θεσμού για την παραδοσιακή κοινωνία. Η θέση του στο χωριό, το μέγεθος, τα δομικά υλικά και ο διάκοσμός του υποκρύπτουν την κοινωνική και οικονομική επιφάνεια των ιδιοκτητών του. Η κατοικία συνοδεύεται από βοηθητικά κτίσματα, όπως κουζίνα, στάβλο, πηγάδι ή στέρνα και από ελεύθερους χώρους, όπως αυλή και λαχανόκηπο, που όλα μαζί περιβάλλονται, τις πιο πολλές φορές, από μια υψηλή πέτρινη περίφραξη.

Τα κοινοτικά και θρησκευτικά κτίρια συμπληρώνουν την οικιστική έκταση. Αυτά τα οικοδομήματα μετουσιώνουν στην ουσία την υπερηφάνεια της τοπικής κοινωνίας, αλλά και προβάλλουν τον κοινωνικό και οικονομικό χαρακτήρα τους. Ο κεντρικός ιερός ναός δεσπόζει κατά κανόνα της συνολικής δόμησης. Το σχολείο, το παρθεναγωγείο, το αρρεναγωγείο, το γηροκομείο και το αμελικό ξεχωρίζουν, επίσης, από τα υπόλοιπα κτίρια του

**Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ (Τυπικό παράδειγμα)
ΥΠΟΜΝΗΜΑ**

- Α.** Πλατεία του οικισμού (πυρήνας δόμησης)
- Β.** Περιοχή κατοικίας (συνεκτική δόμηση)
- Γ.** Περιοχή κατοικίας (αραιή δόμηση)
- Μ.Σ.** Μεσαία συνοικία (μεσοχώρι)
- Β1.** Άνω πλατεία
- Β2.** Περιοχή κατοικίας
- Π.Σ.** Άνω συνοικία (πάνω μαχαλάς)

- Α1.** Κάτω πλατεία
- Α2.** Περιοχή κατοικίας (συνεκτική δόμηση)
- Α3.** Περιοχή κατοικίας (αραιή δόμηση)
- Κ.Σ.** Κάτω συνοικία (κάτω μαχαλάς)
- Κ.Α.Π.** Καλύβες, αλώνια, περιοδική κατοικία.
- **1.100** Ισοϋψείς καμπύλες

χωριού. Όλα αυτά τα κτίρια προβάλλουν στην ουσία τον πολιτισμό της κοινότητας και δεν είναι καθόλου τυχαίο, που στις μέρες μας μετατρέπονται, σχεδόν όλα τους, σε πνευματικά κέντρα. Βέβαια, δεν θα πρέπει να μείνουμε με την εντύπωση, ότι η θέση στη δομημένη έκταση, το μέγεθος, τα δομικά υλικά και ο διάκοσμος τους είναι κριτήρια σπουδαιότητας ενός κτιρίου. Η βρύση, η στέρνα, το πηγάδι και πολλά άλλα ταπεινά κτίσματα έχουν την αξία τους για την κοινότητα και επομένως δε χάνουν το συμβολισμό τους στην οικιστική έκταση.

Οι πλατείες, οι δρόμοι, τα χοροστάσια, οι αυλές σπιτιών, σχολείων, εκκλησιών, ξωκλησιών κ.λπ. είναι οι ελεύθεροι χώροι της δόμησης και αποτελούν ένα φυσικό ιστό, που συνδέει όλα τα κτίρια του οικισμού. Φιλοξενούν καθημερινά όλες τις εκφάνσεις της κοινοτικής ζωής και υποδέχονται κάθε δραστηριότητα, που έρχεται έξω από το χωριό. Η θέση τους, το μέγεθος, τα δομικά υλικά και ο διάκοσμός τους υποδηλώνουν τη σημασία τους για την κοινότητα. Με ιδιαίτερο τρόπο επίσης αποδίδουν τους ισχυρούς δεσμούς της διασποράς και το πολιτιστικό άρωμα της τοπικής κοινωνίας.

Τελικά, ποιο είναι το όφελος από την ανθρωπογεωγραφική προσέγγιση του φυσικού μας περιγυρου;

Στην ουσία, η ανθρωπογεωγραφική προσέγγιση της σχέσης άνθρωπος και χώρος – παραδοσιακοί οικισμοί μας οδηγεί, με το δικό της τρόπο, στην ανάγνωση του αγροτικού τοπίου δηλαδή, του φυσικού μας περιγυρου ή του φυσικού περιβάλλοντος. Όπως γνωρίζουμε όλοι μας, μια καλή ανάγνωση συμβάλλει στην κατανόηση του κειμένου, που εν προκειμένω, είναι το φυσικό περιβάλλον και οι παραδοσιακοί οικισμοί. Η βαθιά ανάγνωσή τους μας βοηθά με τη σειρά της να φτάσουμε, από την επιφανειακή αίσθηση του οικισμού και του τοπίου, στο βάθος της τοπικής κοινωνίας, δηλαδή στον πολιτισμό της και στις αξίες της. Η αισθητική, του τοπίου ή της αρχιτεκτονικής, την οποία ούτως ή άλλως όλοι μας διαπιστώνουμε με την πρώτη ματιά, δεν πρέπει να είναι η μοναδική μας αναζήτηση σε θέματα περιβάλλοντος. Αντίθετα, με αφορμή την αισθητική θα πρέπει να ανακαλύψουμε στο αγροτικό τοπίο και τους παραδοσιακούς οικισμούς την καλή και αγαθή πλευρά της παραδοσιακής κοινωνίας. Η στάση μας επίσης απέναντι στο αγροτικό τοπίο και τους παραδοσιακούς οικισμούς δεν πρέπει να τρέφεται από τη νοσταλγία του παλιού ή να διακατέχεται από την επιστροφή στο παρελθόν, αλλά να καθορίζεται από έννοιες, που έχει δοκιμασθεί η αξία τους.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΣΟΥΒΑΛΗ*

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
«ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ & ΦΥΣΗ»

Μελέτη παραδοσιακού οικισμού στην Πάνω Κόνιτσα

(Φωτ.: ΚΠΕ Κόνιτσας)

Ίδρυση του Δικτύου

Μια συγγένεια δένει την Αρναία της Χαλκιδικής, τη Μακρινίτσα του Πηλίου με την Κόνιτσα. Συγγένεια, που την έχτισαν οι μαστόροι των Μαστοροχωριών της Κόνιτσας και τη σημάδεψαν με την τέχνη τους οι Χιονιαδίτες ζωγράφοι και αγιογράφοι, δένει και τα τρία Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που συνεργάστηκαν στην ίδρυση του εθνικού δικτύου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Παραδοσιακοί οικισμοί και Φύση». Κάτι από την πνοή και το μεράκι τους εναπόθεσαν στα αγέρωχα σπίτια της Αρναίας οι Ηπειρώτες μαστόροι, ενώ υπογράμμισαν με γραμμές και χρώματα

* Φιλολόγος, Υπεύθυνη Κ.Π.Ε. Κόνιτσας

την ομορφιά της Μακρινίτσας οι ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Κόνιτσας.

Τους προγονικούς δεσμούς έρχεται να συνεχίσει η συνεργασία των τριών ιδρυτικών Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αρναίας, Κόνιτσας και Μακρινίτσας, για να γίνουμε, μέσα από το δίκτυο αυτό, κοινωνοί της ομορφιάς και της προγονικής αίσθησης του μέτρου. Να οξύνουμε το αισθητήριό μας, έτσι που να ακούμε «μια λεπτοκαριά να πρασινίζει» και να νιώθουμε κομμάτι της φύσης.

Ένα χρόνο μετά την ίδρυσή του το εθνικό δίκτυο «Παραδοσιακοί οικισμοί και Φύση», έχει απλώσει κλωστές και νήματα σε όλη την Ελλάδα και ενώνει εννέα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και πενήντα τρία σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, τα οποία εργάζονται πάνω σε κοινό θέμα. Το Υπουργείο Παιδείας ενέκρινε τη δημιουργία του τον Ιανουάριο του 2000 και όρισε τη διάρκειά του ως το τέλος του 2002, με δυνατότητα επέκτασης του χρονικού του ορίου. Το συντονισμό του έχει το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας, ενώ συνεργαζόμενα είναι τα Κέντρα: Μουζακίου, Σουφλίου, Κλειτορίας, Νάουσας, Θέρμου και Σπετσών. Τα 53 σχολεία –κατάλογός τους παρατίθεται στο τέλος του άρθρου- είναι χωρισμένα σε εννέα ομάδες και βρίσκονται στην περιοχή ευθύνης εκάστου από τα εννέα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που συμμετέχουν και υποστηρίζουν το δίκτυο. Ομάδα ειδικών επιστημόνων στηρίζει επιστημονικά το δίκτυο και ενισχύει το έργο της ομάδας των εκπαιδευτικών των Κέντρων.

Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση

Η σχέση ανθρώπου και φύσης είναι τόσο αυτονόητη, ώστε να λανθάνει της προσοχής του σύγχρονου ανθρώπου. Και αυτό γιατί ο μεταβιομηχανικός άνθρωπος, δημιουργώντας τεχνητούς περίγυρους ζωής, μετασχημάτισε έντονα το φυσικό χώρο και μείωσε το ρόλο του ως αγαθού.

Η γη δέχτηκε τόσο πολύ τη δράση του ανθρώπου σε όλη τη διάρκεια της μακρόχρονης και πολύμορφης πορείας του, ώστε η φυσική κατάσταση στον πλανήτη μας σπανίζει. Εξαιρέση ίσως να αποτελούν κάποια παρθένα δάση. Το «φυσικό» τοπίο, που μας περιβάλλει, είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ηπιότερη στο παρελθόν, υπέρμετρα πιεστική, στα όρια της ύβρεως, σήμερα.

Και όμως ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης. Αυτό είναι κάτι το οποίο γίνεται καλύτερα κατανοητό αν μελετήσουμε τις προβιομηχανικές κοινωνίες. Απόλυτα ενταγμένος στη φύση- τροφό του ο άνθρωπος λειτουργούσε